

A SZERB NÉPDALOK ÉS HŐSREGÉK ÉVFORDULÓJÁN

BORI IMRE

Nehéz eldönteni, a huszonhét esztendőös Székács József számára mi volt a nagyobb szenzáció, az izgalmasabb esemény: az-e, hogy elkészült *Szerb népdalok és hősregék* című, már Trattner Károly budai nyomdájában lévő könyvének előszavával, s postázhatta, vagy pedig a várt napfogyatkozás, amely mindig izgalmakat kiváltó természeti jelenség. „Írtam Rudnán, 1836-ban. Május 15-kén; a napfogyatkozás kezdetekor.” Ezekkel a szavakkal zárta előszavát, s nyilván sietett ki a szabadba, a Nikolić-kastély előtti szabad térségre, hogy tanítványaival együtt szemügyre vegye a nap fényváltozását. Különben is egy sor szenzáció záróakkordja ez a napfogyatkozás Székács József életében. Az elsődleges, kis életkör, amelyet Rudna és Karlóca jelentett egy belgrádi kirándulás fűszérével, hirtelen nagyobb sugarúvá lesz. Neveltjeivel az 1933—34-es tanévet Eperjesen tölti, ahol maga is tanult, 1835-ben Berlin és Lipcse az életállomása; Lipcséből a filozófia doktoraként indul haza, s már így, rangosan és nagyobb becsületet érdemlően néz a természeti és irodalmi események bekövetkezte elé. S szinte egyik napról a másikra kollégája, Kunoss Endre fölé is emelkedik, aki fordításkötetének a kiadója, s nyilván barátja is a szépreményű Székács Józsefnek. Mindketten nevelők grófi családoknál, s mindkettejüknek választott költői neve is van: Kunoss Endre *Bústavi* álneven publikál, Székács József 1829-ben *Szemérmes* Józsefként írja levelét Vörösmarty Mihályhoz.

Nem a soproni önképzőkörben, ahol Kazinczy Ferenc barátja és Berzsenyi Dánielnek, a költőnek a felfedezője. Kis János volt a vezető, kezdett ismerkedni a szerb népköltéssel, hanem már Rudnán, főképpen pedig Karlócán, ahol Nikolićék, a jelek szerint, oly sokat

időztek. Annak az intellektuális körnek jó hatásaival kell tehát számolnunk, amelyet tudós papok és tudós gimnáziumi tanárok alkottak. Tudjuk, 1805-ben már-már szervezeti formát is kapott ez a kis intellektuális kör Stevan Stratimirović püspök védőszárnyai alatt, és Jakov Gerčić otthonában, ahol karlócai tartózkodásai idején lakik. Gerčić, mondják, klasszika-filológus, de Petar Ristić már Vuk Karadžićnak címezi Székács Józsefet pártoló ajánlólevelét. Újvidéken ugyanakkor Pavel Josef Šafařík várja, s mint Fried István állítja, buzdítja is a húszéves Székácsot a szerb népköltészet megismerésére és fordítására, kezébe adva a *Letopist*. Megkedvelték tehát Karlócán az érdeklődő, ügybuzgó és lelkes evangélikus teológust, aki az első biztató szavak után nyomban a szerb népköltészet fordításába kezd, s három hónap alatt megtanul szerbül, mert szlovákul már jól tudott, lévén Orosháza szülőtte. Hogy jól tájékozott a szerb népköltészet kérdéseiben, s hogy ismeretei a kor színvonalán álltak, ennek a baráti körnek állandó segítségével magyarázhatjuk: akkor jobb, alaposabb ismerője nem volt ennek a népköltészetnek a magyar irodalomban.

Az oly jól látható költői ambíciói is sarkallják természetesen a soproni önképzőkör volt tagját, még ha 1829-ben Vörösmartynak írott levelében a hála érzetével magyarázza „ihletének” jeladását, hiszen „egy igen érdemes Tanítójának, Benkának halála keserítette”. Ami vidámította, az a fordítói munka volt. Šafaříktól, miként azt Fried István jelzi, a *Platno beli Skadarska devojka* szövegét kapja 1829 októberében. Vörösmartynál azonban *A mosdó Leányka* című dal fordításával jelentkezik 1829. december 26-án keltezett levelében. A fordítás 1830-ban megjelenik a *Koszorúban*, s 1833-ig még huszonegy népdal és hősdal kerül a magyar olvasó elé a *Koszorún* kívül az *Aurórában* is. Természetesen fordításainak száma sokkal nagyobb volt, s azokat zömmel alkotói kedvének fellobbanásában készíti el. 1833 után már csak „jobbítja” fordításait, de igyekszik naprakész is lenni, hiszen a *Hős testvérek* című hősdalt Sima Milutinović Sarajlija 1835-ben megjelent Crna Gora történetét előadó könyvéből fordítja.

A *Szerb népdalok és hősrégék* című fordításkötet jelentősége megjelenése után nyomban nyilvánvaló volt, amit a fordító akadémiai tagsága is dokumentálhatott még a megjelenés évében. Az irodalomtörténeti ítélet, a friss, legfeljebb csak nagyobb bizonyossággal állíthatja, amit egykori olvasói is tudtak, nevezetesen, hogy valójában ő hódította meg a magyar irodalmi közgondolkodás számára a

szerb népköltészetet, s mint Fried István írja, „legalább egy évtizeden át meghatározta a magyarság déli szomszédairól alkotott képét”. Ugyanő állapította meg, hogy Székács „tevékeny és hatékony munkája” azért volt ilyen eredményes, mert „sajátos valójában tárta az olvasó elé a szerb irodalom kincseit”. Igaz, fordításai elavultak, mint ahogy elavult szinte minden, e korszakban született fordítás, hiszen ezek legtöbbször csak egy standard nyelvi szintet ért el, de nem mozdult bennük nyelvteremtő indulat vagy költői ihletettség. Ami ellenben kétségtelen, az a népköltészet magyarországi megismerése történetében játszott szerepe Székács gyűjteményének. Ortutay Gyula még azt állította, „sajátos ironiája népköltészetünk történetének, hogy előbb jelent meg nagyobb gyűjteményben németül a magyar népmese és angolul a magyar népdal, mint idehaza magyarul”. Mi hozzátehetjük, hogy előbb jelent meg terjedelmesebb szerb népköltési szöveggyűjtemény is magyar nyelven, mint magyar népköltészeti kiadvány. Következésképpen Székács József 1836-os kötetének irodalomtörténeti szempontból is értékelhető jelentősége van.

Azt kell ugyanis kiemelni, hogy Székács József fordításkötetének vízvonalasító szerepe volt a magyar irodalmi gondolkodásnak a magyar irodalmi népiességről alakuló felfogásában. Lezárta a „szerbusz manier” korát és divatját, ugyanakkor közelebb vitte a magyar irodalmi gondolkodást a „valóságos” népköltészetéhez, amelyben természetesen a műfaji változatok megismerése is adva volt, s azoknak az étellel való összefüggése is felsejlett. A „szerbusz manier” elméleti tételét Székács József könyvének bevezetőjében mintegy megdöntötte, s ezzel lezárta azoknak a költői kutatásoknak a sorát, amelyek a magyar népies művers lehetőséget e manierban is megtalálták. A bukolikus népiesség után a „szerbusz manier” is, íme, alkalmatlan arra, amire használni akarták, noha Vörösmarty Mihály remekei e maniernak is költői becsét dokumentálták. Paradoxon kissé, hogy Székács József éppen abban az évben kéri Vörösmarty Mihály véleményét, tehát 1829-ben, amikor az a „szerbusz manier” remekművét, a *Hedvig* című legendáját alkotja meg. A prozódiai kérdésbe tehát a fiatal Székács József kapott, s majd a maga számára évekkel később tisztázza a felmerülő problémát — nyilván szerb tudós barátai segítségével. A karlóciai „Szemerés József” pedig a következőket írta Vörösmarty Mihálynak a már idézett, 1829. december 26-án kelt levelében: „Jobban felvidámítottak a Serbus Köznépdalok, csak hogy nem érthetek egyet magammal,

vallyon egyedül mértékre vagy egyszersmind Cadenciáikra is szorítsam fordításomat: minthogy ezek mind danoltatnak a Serbus néptől. Tanácsot magamon kívül senkitől sem kérhetek, mert ezen a tájon a Magyar igen ritka, kivált a tudós Magyar. Ha Uraságod kiségitene ezen kételkedésből, igen lekötelezettnek érezném magamat.” Nem tudjuk, mit válaszolt a *Koszorú* költő-szerkesztője a tanácsért folyamodónak, de a „próbául” küldött vers, *A mosdó Leányka* 1830-ban megjelent

Székács József 1836-os fejtegetéseiben kétségtelenné tette, hogy a szerb tízes magyar értelmezése félreértésen alapul, s ezt Vörösmarty Mihály, Kölcsey Ferenc, Bajza József költői gyakorlata ellenében hirdette is. Nyilvánvalóan a szerb tízes magyar interpretációja közvetlenül Vuk Karadžićtól, ahhoz pedig Goethetől származott. Mi Horváth János leírását idézzük:

„A gondolat és mondatszerkezet e sajátosságaihoz illő kíséretül járul a versforma is: a rímtelen ötös trocheusok szakadatlan sorozata, melyekbe nyugvópontot sem rím, sem versszakokba tömörülés nem hoz, melyek éppúgy egyenként, önálló tagokként sorakoznak egyvégtibe, mint tartalmuk.”

A mérték tisztelete a műveltség kérdése volt a XIX. század első felében is még, s ha Székács József trocheusokban fordít, akkor azt tudatosan teszi, de nem a „szerbus manier” tiszteletében, hanem mert úgy gondolja, hogy „mértékkel a művészetnek s a művelt füleknek egyaránt tartozik”. A „derék Vuk” felfogását is természetesen ismeri, s előszavában idézi is, azért, hogy cáfolhassa. „A mi hősdalaink — idézi Vukot — egyiglen tíz szótagúak, vagyis öt trocheus lábúak, úgy, hogy a második láb után caesura következik.” 1836-ban tehát Székács József e prozódiai vitában állást foglalva leszögezi:

„Hogy a hős dalok tíz szótagúak, s hogy a negyedik szótaggal e szónak végződnie kell: az igaz: de hogy a hősdalok trocheusokban vagynak írva, az képtelen állítás. S igen különös, hogy a fordítók, fordításaikban éppen ahhoz ragaszkodnának, mi Vuk úr állításában hamis, azt pedig elmellőzik, mi az állításában helyes...”

A kor szerb irodalmi köztudatában a Székács fejtegette kérdések ismertek voltak. S ha nem is olvasta Jovan Subotić vagy Pavle Berić írásait, Jakov Gerčić köre bizonyára tárgyalta a szerb tízesel kapcsolatban kibontakozott vitát arról, hogy kihallható-e a klasszikus mérték a verssor tíz szótagából. Talán Jovan Subotić nézetére vezethető vissza a Szerémségre és az éneklési gyakorlatra

való hivatkozása is a magyar fordítónak. Hogy ő is ragaszkodott fordítói gyakorlatában a trocheusokhoz, azzal magyarázza, hogy a szerb hősdal „ha nincs is mint mondám trocheusokban írva — legalább trocheusokban van dalolva”. Karlócán ugyanis megtanulta, hogy a szerb tízeseket éneklük, következésképpen a „lehet-e énekelni” perdöntő kritériuma, ha nem is a fordításoknak, de az eredetiek prozódiai felfogásának. Százötven esztendő múltán sem szabad azonban Székács Józsefet bizonytalankodásai miatt megróni: a szerb tízes körüli vizsgálódások ma sem tekinthetők lezártaknak. A modern kutatás például már csak trocheusi tendenciákról, illetve trocheusi sűrűsüdekről beszél, de tiszta trocheusi képletet már nem feltételez a szerb tízesnél, illetve modernebb változatainál.

Székács József kötetében, s még inkább Székács tudatában a szerb népköltészetnek nem eszményi, a magyar irodalmi köztudatban már heroizált és Vörösmarty Mihály költészetében klasszicizálódott képe élt, hanem tapasztalatok nyomán formálódott, amiről *A szerb népdalok és hősregék* jegyzetei tanúskodnak is. Nemcsak Vuk Karadžić szerb és német nyelvű publikációit forgatta, hanem a szerb népköltéssel kapcsolatos minden fontosabb kiadványról is tud, s mi több: inkább ezek, mint a Vuk-művek befolyásolják, amikor fordításkötetét tervezi. Ezekről rendre számot is ad bevezetőjében. Mi a cseh Čelakovsky munkájára hivatkozunk, mert úgy látjuk, hogy éppen az ő útmutatását követte, amikor nem a szerb hősdalokat helyezte a figyelem előterébe, hanem a lírai darabokat: Čelakovsky volt ugyanis, aki Goethe véleményéhez igazodott a lírai dalok és a hősdalok értékének a megítélésében. Goethe a hősdalokat problematikusoknak tartotta, az úgynevezett női dalokat ellenben elragadtatással fogadta. De akkor is a cseh fordítót követte, amikor magyarázó jegyzeteket fűzött fordításaihoz. Gondolhatnánk Vuk példájára is, ám Székács József nem követte Vukot, hanem inkább felülbírált és korrigálta, nem csupán a trocheusok kérdésében, hanem jegyzetanyagában is. Jó példája lehet ennek a *Kraljevity (Királyfi) Markó* címszó. Vuk is megírta Marko Kraljević életrajzát az 1814-es *Mala prstonarodna slaveno-serbska pjesnarica* jegyzeteiben, ám Székács mindössze hat tényt vesz át Vuktól: azt, hogy ő volt a szerb Herkules, akiről azonban kevés írott forrás szól, hogy egy rühes csikóból lett híres lova, a Šarac, amelyet meggyógyított és rászoktatott az ivásra, azután, hogy a néphit szerint még mindig él egy barlangban, s hogy a török császár fiává fogadta. Székács ellenben azzal kezdi szövegét, hogy Kraljević Marko „a

szerbek Herkulese vagy Theseüse, a magyarok Toldija". A nődalokról adott információjában pedig éppenséggel Vuk tételének ellenében beszél. Vuk definíciója szerint a nődalok közé tartoznak azok a dalok, amelyek nem tíz szótagosak és guszlakíséret mellett nem lehet őket énekelni. Székács József ellenben azt közli, hogy nődalok a „szerbek kisebb dalai, vagy azért, mert leginkább asszonyoktól s leányoktól danoltatnak, vagy mivel szerzőiknek asszonyok s leányok tartatnak". Majd tovább: „Tárgyuk: mint látók, — szerelem, enyelgés, gúny, ünnepek, mulatságok, ég és föld, tűz, felhő, víz s csaknem minden elemek. — Majd 13, majd 12 majd 10 szótagúak, s így lejjebb egész hatig, sőt még ötösek is találhatók..." Más címszavak esetében azonban szorosabban tapad Vuk közléséhez — érthetően, hiszen Vuk szövegei (ideértve szótárát is) hozták a legtöbb és a legalaposabb népismereti információt.

Jelentőséget kell azonban tulajdonítanunk Székács közvetlen tapasztalatainak is, hiszen karlócai időzése során a szerb népköltészet akkor talán legaktívabb területét, a Szerémséget járhatta be, és közvetlenül is megfigyelhette a népi énekesek előadásmódját, láthatta azt a társadalmi-gazdasági közösséget is, amely a szerb nép és hősdalt éltette. Itt van például a *guszla* címszó hozta információ: „A guszlák a szerb tartományban annyira el vannak terjedve, hogy csaknem minden nagyobb családban találhatók. Nálunk Szerém vármegyének Ireg városában legtöbb készül, mert ez központja a slavóniai, bács s bánáti rhapsodáknak, kik az iregi vásárok alkalmával tartják gyűléseiket." A hősdalról szóló címszóban pedig a következőt találjuk: „A szerző Szerémben, névszerint a gergetegi klastromban látta egy ilyen rhapsódát s körüle figyelő csoportot, nem győzvéen eléggé bámulni az arcokon s mozdulatokban különfélekép kitörő jeleket, a dal hatásának szüleményeit." Általában Székács József fordításkötetének gazdag információs anyaga arra mutat, hogy a fordító nem csupán megbízható tolmácsa volt a szerb népköltészetnek, hanem már-már teljességre törő módon beszélt a szerb nép történetéről és mindennapi életéről, s adott eszményített (a romantikus szemlélet nyomai ott vannak gondolkodásán), ám valós képet erről a világról. Bevezetőjének utolsó bekezdésében az ajánlás ugyanakkor érett politikai szemléletét is dokumentálja („A munka ajánlva van a szerbeknek Dunán s Száván túl, szomszédainknak, hajdani bajtársainknak, kik utolsó harcaikban Európa méltó figyelmét vonták magokra...").

A kor színvonalán álló fordító volt Székács József, akinek mun-

kája első változataiban talán meggyőzőbb volt, mint a végleges, az 1836-os kiadásban. A Vörösmartynak küldött 1829-es fordításának összevetése a későbbi szöveggel ezt bizonyítja. Az első változat nyersebb, erőteljesebb és modernebb, mint a kötetben található szöveg. Íme, az ősváltozat első pár sora:

Mosdott a Leányka, mosta képét
S mosdás közben így beszélt magában:
Orczám, ej ha tudhatnám előre
Hogy rád vén legény fog nyomni csókot,
Elmennék a zöldelő tetőre,
S ürmöt szednék a zöld hegy tetőjén . . .

Az 1836-os szöveg az almanach-lírához közelít:

A leányka képét mosogatta;
Mosdás közben arczával beszéle:
„Ej ha tudnám hogy vén csókoland meg,
Elmennék a zöldelő csalitba,
Összeszednék minden ürmöt abban . . .

Fordításkritikai kérdésekkel azonban ne foglalkozzunk most, Fried István derekas munkát végzett *A délszláv népköltészet recepciója a magyar irodalomban Kazinczytól Jókaiig* című, 1979-es könyvében ezen a téren. Székács József munkájának korhoz kötöttsége, egyben pedig irodalomtörténeti jelentősége e kritika nélkül is nyilvánvaló — most, megjelenésének százötvenedik évfordulóján is!